

IEMAND ZIJN

Joep Dohmen, *Iemand zijn. Filosofie van de persoonlijke vorming*, Amsterdam, Ambo/Anthos, 2022, ISBN 9789026361975, € 45,00.

Pierre Hadot hekelde de academische filosofie omdat ze te veel gericht is op theoretische constructies en exegese van teksten, waardoor ze zich losgezongen heeft van het persoonlijke leven en de samenleving. Hij ontdekte in de klassieke filosofie een levenswijsheid en levenswijze. Hadot was een belangrijke inspiratiebron voor Michel Foucault, en beide inspireren Joep Dohmen. Deze publiceerde eerder o.m. *Over levenskunst* (2002) en *Tegen de onverschilligheid. Pleidooi voor een moderne levenskunst* (2008). In zijn recente magnum opus *Iemand zijn* (liefst 813 bladzijden) pleit hij voor persoonlijke vorming. Hij bestudeert de rol die de filosoof voor het ontwikkelen van een hedendaags bildungsproject kan spelen.

In het eerste deel (hfdst.1-5) betoogt de auteur dat we tijdens de laatste decennia beland zijn in een zowel posttraditionele als neoliberale ‘disembedded’ maatschappij. Tegelijk wordt ons individuele en sociale leven aangestuurd door het trio markt, media en technologie. We worden daarbij bestookt met een overtrokken verhaal over onze kracht en macht onder de naam ‘vrijheid’ en ‘keuzebiografie’. We lijken autonoom, authentiek en verbonden, maar in werkelijkheid zijn we machteloos, vervreemd en eenzaam. De opvoeding lijdt veelal aan ‘pedagogische verwaarlozing’. Het onderwijs mist visie en perspectief. Het echech van het Nederlandse Platform Onderwijs 2032, dat leerlingen wilde vormen tot ‘vaardige, aardige en waardige’ volwassenen, was in die zin symptomatisch.

We moeten niet veel verwachten van het beleid. Of beter: diepgaande vernieuwing zal van onderuit opgestart en afgedwongen worden. Wat heeft de filosofie te bieden? Dohmen herleest in het tweede deel (hfdst.6-9) de geschiedenis van de filosofie als een zoektocht naar ‘de bronnen van het zelf’. In feite geeft hij een gangbaar overzicht van de belangrijkste ethische theorieën waarbij hij focust op de vormingsgedachte, vanaf Homeros tot Rousseau, Kant en Nietzsche.

In het derde deel (hfdst.10-14) verwerkt Dohmen het premoderne en moderne denken in een actuele, posttraditionele vormingsfilosofie, die hij presenteert als alternatief voor de dominante neoliberale keuze-ideologie van zelfmanagement en voor ‘het modieuze zelfhulpgeneuzel dat daarbij hoort’ (p.386). Zijn bestaansethiek bevat vijf kernthema’s. 1. *Zelfkennis*, die je opbouwt via introspectie, gesprek en verhaal. 2. *Motivatie*, waardoor je jezelf verandert van

slachtoffer en toeschouwer bij je eigen leven tot actor. Motivatie betekent: zelf willen wat je wilt, maar daarenboven willen wat waardevol is. 3. *Zelfdiscipline*, ‘het handwerk van de vrijheid’ of meer traditioneel: oefenen in deugdzaamheid en karaktervorming. 4. *Erkenning van de ander*. Dohmen beoogt een verzoening van de bestaans- en de zorgethiek. 5. Zorg voor jezelf en anderen is tenslotte ook zinvol en zorgzaam *omgaan met de tijd*.

Hier maakt de auteur zijn punt. De vorming van de individuele persoon staat niet tegenover verantwoordelijkheidszin en zorg voor anderen. Hij richt zijn pijlen op de (neo)liberalismekritiek van Margaret Walker en Paul Verhaeghe. Ruimer, ‘de talloze nazaten van Heidegger, aanhangers van de Kritische Theorie, levensbeschouwelijke auteurs en zorgethici’ zijn volgens hem te kwader trouw in hun aanvallen op het verlichtingshumanisme. ‘De karikatuur herkennen we, de analyse is matig, de oplossing rampzalig.’ (578). (Terzijde, maakt Dohmen op zijn beurt geen karikatuur van ‘het populaire werk’ van Verhaeghe en de andere auteurs die hij onder vuur neemt?) Zijn kritiek gaat als volgt. Vooreerst schetsen zij een totaal vertekend beeld van autonomie. De neoliberale zelfbeschikker, betoogt Dohmen, is niet de logische consequentie, maar integendeel, een perversie van het autonome liberale ik. Meer nog, aandacht en bekommernis voor de kwetsbare ander veronderstellen juist zorg voor zichzelf en zelfdiscipline. Zorg voor anderen gaat uit van zelfzorg. ‘De echte *homines aperti* van Norbert Elias zijn mensen die in staat zijn tot openheid en dat zijn nou typisch mondige en autonome personen.’ (581) ‘Ik ken geen hoger moreel ideaal dan mondigheid en engagement.’ (578)

In het laatste deel (hfdst.15-16) trekt Dohmen zijn conclusies voor de opvoeding van jongeren. Opvoeden is begeleide persoonsvorming: ‘*accompagner l’émergence de la liberté*’ (682). Dohmen stemt in met Hannah Arendt: Het kind is geen volwassene en moet je niet behandelen als een vroegrijpe volwassene; met een volwassene moet je niet omgaan als met een kind, je mag hem aanspreken op zijn verantwoordelijkheid. Betekenisvolle anderen en dragende instellingen spelen een grote rol. Hiermee is de cirkel rond en keert Dohmen terug op de rol van de filosofie in de *Bildung*. Ze leert nadenken over het *waardoor* (de inspiratie), het *hoe* (de methodiek), het *waarom* (de motivatie) en het *waartoe* (de doelen) van onze vorming. Ze maakt bewust van de kwetsbaarheid en de speelruimte van onze inspanningen, ‘de sokkel van onze opvoeding’ (718), zoals zijn lievelingsauteur Peter Bieri (pseudoniem Pascal Mercier) schrijft. Uiteindelijk leidt zelfvorming tot diepe dankbaarheid. ‘Zelfvervulling betekent dat je niet blijft hangen in de spijt, maar dat je dankbaarheid ervaart voor de kans die het leven je geboden heeft om ten slotte iemand te zijn.’ (748).

Dohmen situeert zijn studie in lijn met de aanzet die de Michel Foucault gaf in zijn laatste werken. Door diens overlijden bleef de cultuur van het zelf een onuitgewerkte belofte. Ik formuleer enkele bedenkingen bij Dohmens uitwerking. Vooreerst, Foucault verdedigt het neoliberalisme niet, zoals sommigen beweren

en hem verwijten, maar hij uit ook geen radicale kritiek, waarna hij dan een alternatief zou zoeken in de bestaansethiek, zoals Dohmen bij Foucault leest. Foucault toont iets. Hij wil iets laten zien, meer bepaald de, op dat moment nauwelijks opgemerkte, opkomst en doorbraak van het neoliberalisme als een nieuwe bestuursstijl, een heel eigen vorm van ‘*conduire les conduites*’. Foucault toont iets, en dat kan je ook zeggen over zijn analyse van de bestaansethiek in het klassieke Griekenland en het hellenisme, en a fortiori in het vroege christendom. Die werken zijn een archeologie van de problematiseringen en een genealogie van de praktijken waarmee individuen zichzelf vormen, maar ze willen geen alternatief of kritiek bieden. In artikels en interviews rond zijn boeken, die gebundeld werden in *Dits et écrits*, formuleert Foucault fragmenten van reflectie en evaluatie. Hij wil de Griekse ethiek zeker niet ophemelen. Hij noemt de Grieken zelfs ‘niet zo bijzonder’ en ‘een geniale mislukking’. Wel wordt hij aangesproken door het idee om aan de ethiek een kunstzinnige invulling te geven: bestaansethiek is een bestaansethiek.

Inderdaad, Foucault heeft zijn idee van een bestaanskunst niet uitgewerkt, maar hij duidt wel een richting aan. Hij geeft een aanzet, niet in zijn boeken maar in artikels. In *Qu'est-ce que les Lumières* start hij bij de opvatting van Kant over verlichting als oproep tot mondigheid en proces van ontvoogding. Hij linkt echter, op een haast provocerende manier, het kantiaanse project juist niet aan morele bildung, maar aan Charles Baudelaire en diens lovende beschouwingen over Constantin Guy, ‘de schilder van het moderne leven’. Die sympathie voor het esthetische leven als dandyisme is afwezig bij Dohmen. Foucault ziet zijn werk inderdaad als een arbeid aan zichzelf, maar dan als een oefening in transgressie, zoals voor Bataille, maar ook Blanchot en Klossowski, en uiteraard Nietzsche. Hij noemt het ethos van de intellectueel *une attitude limite* en *une attitude expérimentale*: denken op de grens. Lezen en schrijven is voor Foucault *essay*: jezelf beproeven, *essayer*. Het komt er niet op aan jezelf te vinden, maar jezelf uit te vinden, niet een identiteit opbouwen maar je identiteit op het spel zetten. Elk boek is een ‘ervaring’ voor de auteur, en een uitnodiging tot de lezen om een gelijkaardige ervaring door te maken. Een ervaring is een gebeurtenis waaruit je anders tevoorschijn komt, waardoor je anders gaat denken en uiteindelijk anders gaat leven.

Mijn bedenking is hopelijk meer dan Foucaultexegese. Voor Dohmen is de bestaanskunst een bestaansethiek. Voor Foucault is bestaansethiek een bestaansethiek. Dohmens invulling van de bestaansethiek is bijzonder ernstig, heel moreel en af en toe zelfs moraliserend. Zijn boek staat bol van ‘moeten’. De experimentele inzet van Foucault verdwijnt in het *bildungshumanisme* van Dohmen.

Iemand zijn is een goed gedocumenteerde, interessante en ernstige studie over vorming, opvoeding en onderwijs. Het speelse karakter van ‘de gemaskerde filosoof’ zou meer uit de verf mogen komen. Nietzsche laat zijn Zarathoestra

zeggen: ‘De duivel is de geest der zwaarte. Hoe zou ik, o lichtvoetigen, vijand zijn van goddelijke dansen? Of van meisjesvoeten met mooie enkels?’

Rob DEVOS (Brugge)

***

TUSSEN NUT EN RAZERNIJ, DE INDEX

Dennis Duncan, *Index, A History of The: A Bookish Adventure from Medieval Manuscripts to the Digital Age*, Londen, Allen Lane, 2021, 352p., ISBN 9780141989662

Met een goed gekozen titel maakt Dennis Duncan – docent Engels aan het University College London – meteen duidelijk dat zijn studie geen droog verslag is van een miniem radertje in de onderneming van de boekproductie, maar een gevat verhaal over de eeuwenlange zoektocht naar de snelste manier om te vinden wat je nodig hebt in het geheel van bladen dat een boek wordt genoemd.

Een index kunnen we beschouwen als een systeem dat als tijdbesparing wordt gebruikt om ons te vertellen waar we dingen moeten zoeken. Het bestaat in een ‘(alfabetisch) register van in een boek behandelde onderwerpen, personen enz. met verwijzing naar paginanummers.’ Nu bestonden de alfabetische opsomming en de paginanummers uiteraard niet altijd. De eerste keer dat pagina’s werden genummerd was in een preek geschreven in 1470 door Werner Rolevinck, een monnik uit het Charterhuis in Keulen. Duncan stelt dat het gebruik van genummerde pagina’s ‘een revolutie teweegbrengt in de manier waarop we boeken gebruiken. Het zal zo gemeengoed worden dat het bijna uit het zicht zal verdwijnen, verborgen in de rand van de pagina.’ Iets gelijkaardigs geldt ook voor de alfabetische lijsten. Toen Robert Cawdrey in 1604 het eerste Engelse woordenboek uitgaf, was het alfabetisch ordenen van informatie een vernieuwing. Het vereiste een paragraaflange uitleg over het gebruik van de zogenaamde ‘alfabetische tafel’, inclusief een toelichting bij het geneste karakter van de lijst: zo komt *boek* na *band* omdat *o* na *a* komt.

Indexen – of *indices*, om de Latijnse vorm te gebruiken – worden vandaag als vanzelfsprekend beschouwd. Toch heeft het millennia geduurd voordat ze hun huidige, welhaast anonieme status bereikten. Na enkele inleidende opmerkingen neemt de auteur ons meteen mee naar de bibliotheek van Alexandrië in de 3de eeuw voor Christus: om de honderdduizenden papyrusrollen te identificeren brachten de Egyptische bibliothecarissen labels aan die niet alleen de auteur en